

HLAS PROTI VÁLCE

V evropské literatuře existuje bezpočet děl, jež vypovídají o první světové válce. Jejich autory jsou Henri Barbusse, Georges Duhamel, Romain Rolland, E. M. Remarque či Arnold Zweig, ale také mnozí čeští spisovatelé. Vedle Jaroslava Haška je nutno připomenout například Fráňu Šrámka, Ivana Olbrachta, K. M. Čapka-Choda, Jaromíra Johna, Čestmíra Jeřábka, Jaroslava Bednáře, Richarda Weinerja, Jana Weisse, Karla Konráda. Přejít nelze ani autory tzv. legionářské literatury, tj. Rudolfa Medka, Josefa Koptu, Jaroslava Kratochvíla, Františka Langera, Václava Kaplického, Pavla Finka nebo Adolfa Zemana. Tematika první světové války přitahovala spisovatele i mnohem později; v uplynulém dvacetiletí se k ní vraceli mimo jiné Jiří Marek, M. V. Kratochvíl, Jiří Šotola, Vladimír Körner, Vladimír Kalina.

V polovině dvacátých let se do tohoto autorského společenství zařadil i Vladislav Vančura, a to románem *Pole orná a válečná*, vydaným v září 1925 ve Fromkově Odeonu (již předtím si čtenáři mohli přečíst ukázky v Národním osvobození a v časopisech Pramen, Reflektor, DAV, Host a Sever a východ).^{1/} V mnohém v něm navázal na předchozího Pekaře Jana Marhoulu (1924). Pojal ho opět jako emocionálně působivou básnickou prózu, prodchnutou vášnivým biblickým patosem a naturalistickým lyrismem. Prostřednictvím charakterů a osudů svých postav - zejména "chlapa bez rozumu" Františka Řeky, barona Maxmiliána Danowitze a jeho synů Ervína a Josefa - zde zobrazil absurdnost, ničivost a odpudivost války. Učinil tak velmi přesvědčivě, ač sám válečným peklem neprošel.

Z hlediska literární historie je jeho druhý román uznávanou hodnotou naší meziválečné literatury. Avšak soudila tak i dobová literární kritika? Odpověď na tuto otázku musíme hledat na stránkách soudobých novin a časopisů. V podzimních měsících roku 1925 a na počátku roku 1926 tu bylo otištěno přes dvacet recenzí a kritických statí, z čehož lze usoudit, že dobová odezva Polí orných a válečných byla značná. Mnohé soudy však vyzněly negativně, obsahovaly různé výhrady, rozpaky, neadekvátní interpretace. Objevila se ovšem i řada recenzí kladných a výstižných. Tato názorová rozdílnost vypovídá ledacos nejenom o posuzovaném díle, nýbrž i o generační, estetické a ideové diferenciaci kritiky dvacátých let.

Marnost a hnus

Do skupiny kritiků, kteří *Pole orná a válečná* víceméně odmítli, náleží především Arne Novák, Jindřich Vodák, Karel Sezima, J. O. Novotný a Miroslav Rutte. **Arne Novák** ve své recenzi nazvané *Válečný román Vladislava Vančury*^{2/} sice uznal, že Vančura disponuje "názorovými a slohovými dary nevšedního formátu", leč jeho druhý román odsoudil. Nazval ho "unanimistickou kronikou", přičemž v jeho hrdinech viděl tupce "zakleté do kruhu živočišných pudů a smyslových požitků, a proto zcela mechanicky postrkované jakousi slepou fatalitou". Prohlásil, že v Polích orných a válečných "není vůbec duše", že je to dílo "sarkastických hrůz a pitvorného výsměchu", vyzařující "pustý nihilismus". V závěru své recenze napsal: "Nenacházím v této knize, jejíž slohové umění bylo utraceno ve službě špinavé a vražedné prázdnoty, pranic, co by stavělo, co by rodilo, co by slibovalo. Vše se tu hrouť, rozpadá, rozprašuje v atomy bezcílne, nesmyslné."

Obdobné stanovisko zaujal i **Jindřich Vodák**. V recenzi nadepsané *Básník marnosti a hnusu*^{3/} psal o "strašné marnosti", kterou Vančura údajně "vidí všude v životě a lidech" a která se promítla i do Polí orných a válečných. Vodák je hodnotil jako román přečpaný "hnusem, odporností, šerednem"; mimoto postrádal smysl bizarních osudů jejich postav a nezamlouval se mu ani jejich patos.

Recenzent časopisu Lumír **Karel Sezima** ve stati Romány mladých^{4/} vyzvedl Vančurův tvůrčí růst, avšak Pole orná a válečná označil za uměleckou senzaci, estetickou prohru, útěk k "tvarovému absolutnu". Vadilo mu autorovo "vyznání víry", jeho "vidiny, které uléhají na prsa jako dusné rudé můry", přičemž budí odpor "ne pouze k válce, nýbrž též ke všemu ostatnímu dílu a řádu lidskému, k člověku vůbec". Podle Sezimova mínění Vančura v řečeném románu manifestuje svůj fatalismus a jeho "pudový komunistický nihilismus, jeho mlžný a syrový mysticismus sociální, jeho kalný vizionářský anarchismus zatracuje a proklíná vše, na čem utkví pohledem nebo myšlenkou". A výsledek? "Dračí setba a skok do tmy. Bezduché a neodpovědné řízení do fatalistické nicoty a bezradnosti."

Kritik Cesty **J. O. Novotný** v recenzi s názvem Moderní apokalypsa^{5/} hovořil o syrovosti, nehotovosti, bezútěšnosti, živočišnosti a jednostranném pohledu na svět, kriticky se vyjádřil i k obrazům zmaru. Četba Polí orných a válečných podle jeho názoru vzbuzuje jen pocity ošklivosti a nudy, takže je nutno litovat autorova "nesmírného výrazového úsilí".

Soud **Miroslava Rutteho** byl otištěn rovněž v časopise Cesta, ale až v roce 1929, kdy zde Rutte zveřejnil vančurovskou studii nazvanou Naturalistický poetista.^{6/} Pole orná a válečná v ní charakterizoval jako "kolektivní švejkovštinu bez lidského a živého Švejka". Spatřoval v nich nezvládnutou apokalyptickou vizi, v níž místo lidí figurují obludné loutky a fabulaci nahrazují popis a výklad.

Chorobná vize

Další kritikové Vančurův protiválečný román hodnotili příznivěji, avšak měli k němu řadu výhrad, leccos v něm náležitě nepochopili či interpretovali nesprávně. Patřili k nim Pavel Fraenkl, Marie Pujmanová, J. B. Čapek, Josef Knap, ale i A. M. Piša.

Podle názoru **Pavla Fraenkla**, jehož recenze vyšla v Rozpravách Aventina^{7/}, je v autorově obraze "válečného rozvratu" světa "cosi obludného". Vančura se tu snaží odkrýt "životní logiku chudoby, v níž uhnívají lidské osudy", přičemž sympatizuje s "bláznými, chudými dušičkami a bezejmennými". Jeho výraz je ovšem "těžkopádný a vlečený násilnou nenávistí", mnohde jsou v něm "zbytečné surovosti slova". Fraenkl se k Polím orným a válečným vrátil ještě ve svém posudku Rozmarného léta^{8/}, kde se o nich vyjádřil jako o "apokalyptické vizi světové vojny", příznačné vynucenou, a proto nechutnou drastičností.

Spisovatelka **Marie Pujmanová** ve své recenzi v Tribuně^{9/} nazvala Vančuru "bardem vrtáctví", jenž píše o "bezúčelných počinech hlupáků, jejich idiotním puzení a mukách v celé fyziologické mohutnosti a trpnosti němé tváře". Pujmanová ocenila, že Pole orná a válečná ukazují "zbytečnost, nesmyslnost a nesmyslné souvislosti války", ale usoudila, že manifestují i "mocnou nesmyslnost života". Navíc se jí zdála - přes jejich "vyspělou literárnost" - nudná.

Povýtce záporný soud otiskla i Česká osvěta.^{10/} Její recenzent, skrytý za šifru T., v ní vyzdvihl Vančurův talent a jedinečný styl, leč Pole orná a válečná zhodnotil jako nepřilíživý román, který sice vyniká "skvělými obrazy", ale není "uměleckým dílem velké koncepce".

Následující tři recenze byly zveřejněny ve stejný den: 30. listopadu 1925. V měsíčníku Kritika psal **Josef Knap**^{11/} o Vančurově naturalistické rozkoši z "úderů primárních, syrových dějů a slov" a o jeho pohledu do "lidské bídy a neřestnosti zcela bez idealizujících sklíčků". Jeho druhému románu vytýkal nezvládnutí "podvojného dějového pásma", volbu "literárně opotřebovaných a vetešnických" postav, stylistickou homogenitu jejich promluv a

řeči vypravěče, jakož i přílišnou stylizovanost obrazů, vizí a soudů. Ke Knapovi se ve zmíněném časopise připojil **J. B. Čapek**^{12/}, který ve stati nazvané Vančurovy romány rovněž Pole orná a válečná interpretoval naturalisticky. Dále mluvil o autorově výrazové drastičnosti, "siláctví a chtěnosti", o pocitu zhnusení, vyvolávajícím pocit ošklivosti z člověka in genere.

Autorem poslední recenze z avizované trojice je **A. M. Píša**. V časopise Pramen^{13/} prohlásil, že Vančura má "dekadentně nezdravý pohled na svět" a že život je pro něj "koneckonců nesmyslem". Jeho druhé románové dílo označil za "chorobnou vizí, která je znásilněním skutečnosti". Spatřoval v něm "fatalismus surovosti a syrovosti" a "apokalyptické třeštění", vyzvedl však jeho stylistickou svébytnost, výběr postav, protiválečné zaměření. Podobně se k tomuto románu vyjádřil i v ruralistickém periodiku Sever a východ^{14/}. O tři roky později ho ještě krátce posoudil v přehledné stati Mladý poválečný román v Dělnické osvětě^{15/}, kde ho charakterizoval jako obraz "nesmyslného, zvířecího šílenství války" a "groteskního inferna jejich živočišně tupých lidských obětí".

Veliká apokalypsa války

Kladný pól odezvy Polí orných a válečných představují hlasy Františka Götze, A. C. Nora, Antonína Veselého, Richarda Sichy, Bedřicha Václavka, Františka Černovského, Miloslava Novotného, F. X. Šaldy, Alberta Vyskočila a Josefa Hory, k nimž je možno přiřadit i některé pozdější soudy, pocházející například z pera Františka Halase či O. Kríglu.

František Götz referoval o zmíněném románu nejprve v Národním osvobození^{16/} a poté se jím zabýval v Tvorbě^{17/}. V novinové recenzi ho označil za "první velký silný román mladé generace, na nějž je možno být hrdým". Současně v něm viděl projev "nového realismu", vynikající pluralistickou kompozicí a přesvědčivou evokací mnoha různých prostředí. Dále hovořil o Vančurově možné omrzelosti "hmyzím hemžením lidského života" a o vykreslování "člověka v celé jeho reálné ubohosti, bídě a špíně". V této souvislosti výstižně interpretoval postavu Františka Řeky; spatřoval v něm dalšího vančurovského blázna, typ charakteristický "děsivou reálností" a zároveň "symbolickou perspektivou na celou třídu".

Ve studii v Tvorbě akcentoval autorovu údajnou zálibu v živočišnosti, "vzteklou vitální opilost hmotou, krví a věcmi, hnusem, špínou, zvrhlostí válečnou", jakož i smysl pro "fyziologii života". Mylně mu přisoudil přesvědčení o nesmyslnosti lidského bytí, odpor k světu a morální nihilismus, ale právem zdůraznil protiválečné zaměření jeho nové románové skladby. O něm samotném napsal, že vedle Karla Čapka je to "nejsilnější zjev moderní české prózy".

A. C. Nor v článku Nová mladá próza, který otiskl v časopisu Host^{18/}, ocenil autorovo ztvárnění válečné tematiky moderními prozaickými prostředky (hovořil o "vrcholné prozaické formě"), "prudké a drtivé zkonkrétnění fakt", dobrou znalost života. Vančurovo umělecké zobrazení "válečné skutečnosti" pochválil rovněž **Antonín Veselý**^{19/}. Mimo jiné poukázal na jeho osobitý jazyk, "odporně hrůzné vidění" a "despekt k válečné slávě". Ač měl výhrady k spojení "dvou hlavních nití dějové osnovy", Pole orná a válečná klasifikoval jako soudobou "nejvyspělejší protiválečnou knihu".

Obdobné ladění měla i recenze **Richarda Sichy**^{20/}, který se v ní soustředil především na Vančurovy postavy, přičemž se pochvalně vyjádřil o jeho ztvárnění "hrůzných a pochmurných obrazů šílicího lidství". Své hodnocení Polí orných a válečných Sicha shrnul

do následujících slov: "Kniha bez světla, bez jasu, chmurná, krutá až zlá - ale kniha odvážně pravdivá."

Bedřich Václavek ve studii Dada tragické^{21/} Vančuru nazval "velikým tvůrcem řeči" a komentoval i jeho experimentování s románovým žánrem (tento autor "povážlivě otrásá tradičním útvarem románu", aniž "rozbil úplně starý tvar"). V Polích orných a válečných shledal "silný prvek dadaistický": válka je v nich podle jeho mínění zobrazena jako "jakési veliké šílenství, ohromné otřásající dada":

Referent Dělnické osvěty **František Černovský** ve stati Básník - život - doba^{22/} vyzvedl Vančurovo "svědomité modelování ostrých rysů děje", "tvárnou pevnost" a také postavu Františka Řeky, jehož kresba je "strašlivým vyhocením ničivého šílenství". Celý román Černovský označil za "nejzralejší a nejurčitější plod nejmladší české prózy". Stejně příznivě Pole orná a válečná přijal i **Miloslav Novotný**^{23/}, který se zaměřil hlavně na interpretaci jejich postav.

F. X. Šalda se k tomuto dílu vyjádřil v Tvorbě^{24/}. Kladné, ba až nadšené vyznění jeho recenze předznamenal už její začátek: "Veliký básník, veliký umělec jest V. Vančura. Kdybych měl dnes jmenovat nejmocnější román válečný, který jsem četl, ani vteřinu bych neváhal a řekl: Pole orná a válečná." Šalda dále napsal, že tento román je "mohutný jako báseň"; viděl v něm "velikou apokalypsu války", "nový veliký epos", "epický mýtus". Vančura byl v jeho očích epikem, který "rytmuje a staví", a to ze všeho ("někdy i z bláta"). Své hodnocení, zahrnující též postavy, jejich jazyk či literární souvislosti, Šalda uzavřel známými slovy: "O tajemstvích slovesného tvaru ví V. Vančura více než my všichni dohromady, pánové. Proto: čepice dolů před ním. A hezky nízko!"

Svůj obdiv nijak neskrýval ani **Albert Vyskočil**. V kritické stati, v níž zkonfrontoval Vančurovu tvorbu s tvorbou A. C. Nora²⁵, charakterizoval Vančuru jako velkého básníka, který má "velmi co říci" a jehož umění znamená "vrchol české prózy". U Polí orných a válečných Vyskočil ocenil jazyk, modelaci postav, monumentalitu obrazů a scén. Ve svém výkladu se však trochu mýlil; například válku Vančura nechápal jako úkaz srovnatelný s "bouří nebo zemětřesením", ale spatřoval v ní společenský fenomén.

Josef Hora v Rudém právu^{26/} položil důraz na sepětí Vančurova díla s "půdou středních Čech". V této spojitosti charakterizoval i jeho osobitý patetický sloh, jímž tento tvůrce opěvuje "svůj kraj a jeho základní obyvatelstvo". Pole orná a válečná Hora chápal jako "tragickou fresku", jako obraz "groteskního nesmyslného pekla, v němž lidé ztrácejí sebe, svůj účel a smysl", jako "baladu o ukrutnosti a zvířectví světa, jehož řád se rozpadává". V závěru své recenze podtrhl Vančurovu "víru v lepší řád, v lepší lidi", přičemž ho postavil do čela "mladé české prózy".

V meziválečných periodikách se o Polích orných a válečných psalo i později. Například roku 1929 jim věnoval pozornost **František Halas**, a to v rámci své vančurovské studie otištěné v časopise Panorama^{27/}. Mimo jiné v ní prohlásil: "Svět Vančurova vidění otřese vámi víc než kupa protestujících románů s veškerým nechutenstvím pacifismu a humanity. Takový Řeka, toť křik, který přehluší všechnu žvanivost odzbrojovacích a mírových konferencí. Tento hlas, bude-li mu dobře nasloucháno, má moc zabránit válkám." Halase upoutal rovněž závěr Vančurova románu: "Poezie Vančurova díla je nejvzácnější, je to cosi mezi žalmem a hymnou. Není v české próze jasnějšího dokladu nad závěr Polí orných a válečných."

Jinou vančurovskou studii napsal O. Krígl (vlastním jménem Otakar Kučera). Zveřejnil ji roku 1934 ve Středisku^{28/}, přičemž jejím vulgárně sociologickým zabarvením vyvolal četné polemiky. Pole orná a válečná v ní však posoudil vcelku přílehlavě jako významné dílo, v němž Vančura bojuje za "jistotu nového světa" a svou "ohromnou tvůrčí sílu" vede "přímo proti jádru problému svého i své doby".

Velká, leč rozporuplná odezva Vančurova druhého románu klade otázku, z čeho tato rozporuplnost pramení. Dilem ji lze vysvětlit specifickou povahou Polí orných a válečných a dilem odlišností jednotlivých kritiků. Je nasnadě, že někteří z nich - třeba Arne Novák, Karel Sezima, Jindřich Vodák, Marie Pujmanová či A. M. Píša - Vančurův román odmítli z ideových, popřípadě světonázorových důvodů nebo kvůli Vančurovu domnělému nihilistickému postoji k životu a světu. Nejednoho recenzenta Vančura zaskočil svou lyrizací a hlavně destrukcí tradičního románového tvaru (například Jindřich Vodák si nevěděl rady s Vančurovými vizemi, jež se mu vymykaly z běžného "románového líčení a vypravování"), stejně jako naturalisticky syrovým ztvárněním evokované reality. Postřehl to již František Götz ve zmíněné studii v Tvorbě, kde napsal, že Polím orným a válečným se pro jejich "drsnost, syrovost a bezohlednost" v mnohých soudech "těžce křivdilo", neboť se zapomínalo, že prizmatem látky nelze "souditi uměleckou hodnotu".

Přes všechny názorové rozdíly a interpretační omyly se kritikové Polí orných a válečných shodli v ocenění Vančurova jazyka, jehož věty manifestují "moc a slávu češtiny" (Albert Vyskočil), a působivého odsouzení války. Společnou řeč našli i v poukazech na různé literární souvislosti. Hovořili především o vlivu biblické apokalypsy (Pavel Fraenkl, F. X. Šalda, A. M. Píša, František Götz, J. O. Novotný, Jindřich Vodák, Miroslav Rutte), ale i naturalismu (A. M. Píša, Josef Knap, J. B. Čapek, Miroslav Rutte), expresionismu a unanimitismu (Arne Novák), dekadence (A. M. Píša) a dadaismu (Bedřich Václavek). Z jednotlivých spisovatelů uváděli Ch. L. Philippa (A. C. Nor, Pavel Fraenkl), Paula Claudela (F. X. Šalda, Jindřich Vodák, J. O. Novotný), J. K. Šlejhara (Josef Knap, Jindřich Vodák) a K. M. Čapka-Choda (Marie Pujmanová). Někteří z nich srovnávali Pole orná a válečná s Pekařem Janem Marhoulem: například F. X. Šalda je stavěl výše, kdežto podle mínění J. O. Novotného a A. M. Píši znamenala myšlenkový i formální pokles.

Téměř osm desetiletí, jež nás dělí od prvního vydání Polí orných a válečných, pohříchu neubralo nic na potřebnosti odhalovat nesmyslnost a ničivost válečného šílenství, neboť války - řečeno Vančurovými slovy - dosud nepropadly pavoučím sítem. Literatura sama o sobě není s to jim zabránit, jak soudil František Halas, její hlas však musí být stále slyšet.

Poznámky

^{1/} Viz Laiske, Miroslav: Bibliografie Vladislava Vančury. In Vladislav Vančura mezi dramatem a filmem. Slezské muzeum - Památník Petra Bezruče, Opava 1973, s. 60-61.

^{2/} Lidové noviny 33, č. 545, 1. 11. 1925, s. 9.

^{3/} České slovo 17, č. 270, 18. 11. 1925, s. 6.

^{4/} Lumír 53, 1926, č. 1, s. 35-44.

^{5/} Cesta 8, 1925-26, č. 10, s. 162-163.

^{6/} Cesta 12, 1929-30, č. 2, s. 31-32.

- 7/ Rozpravy Aventina 1, 1925-26, č. 2, s. 26.
- 8/ Rozpravy Aventina 2, 1926-27, č. 12, s. 143.
- 9/ Tribuna 7, č. 249, 25. 10. 1925, s. 7.
- 10/ Česká osvěta 22, 1925-26, č. 2, s. 142.
- 11/ Umění realistické a stylizační. Kritika 2, 1925, č. 10, s. 325-329.
- 12/ Kritika 2, 1925, č. 10, s. 345-346.
- 13/ Nová kniha V. Vančury. Pramen 6, 1925-26, č. 3, s. 113-115.
- 14/ Patetická vize. Sever a východ 1, 1925, č. 9-10, s. 223-226.
- 15/ Dělnická osvěta 14, 1928, č. 1, s. 10.
- 16/ Konečně - román. Národní osvobození 2, č. 265, 27. 9. 1925, s. 4.
- 17/ Vladislav Vančura. Tvorba 1, 1926, č. 5, s. 94-98.
- 18/ Host 5, 1925-26, č. 2, s. 56-60.
- 19/ Nový román válečný. Československá republika 6, č. 277, 11. 10. 1925, s. 7-8.
- 20/ Ze současného českého románu. Rovnost 41, č. 293, 26. 10. 1925, s. 2.
- 21/ Pásmo 2, 1925-26, č. 2, s. 27-28.
- 22/ Dělnická osvěta 11, 1925, č. 9, s. 260-264.
- 23/ Nový román Vladislava Vančury. Kulturní zpravodaj 2, 1925, č. 7-8, s. 111.
- 24/ Krásná próza. Tvorba 1, 1926, č. 6-7, s. 117-120.
- 25/ Někdo a nic (Vladislav Vančura a A. C. Nor). Rozmach 4, 1926, č. 6, s. 200-204.
- 26/ Rudé právo 7, č. 63, 14. 3. 1926, příloha Dělnická besídka, s. 2.
- 27/ Vladislav Vančura. K zahájení souboru jeho knih u nás. Panorama 7, 1929-30, č. 4, s. 100-103.
- 28/ Vladislav Vančura. Středisko 4, 1934, č. 3, s. 84-93.

(Jiří Poláček: Tvorba a recepce, 2003)